

fili får aldrig uppfattas som enbart en historia bland andra, ett iscensättande av en barndomsdiskurs jämbördig med andra. Att hon satt fingret på dessa konstruktivismens ömma punkter får ses som avhandlingens stora förtjänst.

Helene Brembeck, Göteborg

Karin Nordberg: *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925–1950*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Ste-hag 1998. 464 s., ill. English summary. ISBN 91-7139-408-7.

De senaste decennierna har medieforskningen fått en alltmer central position i forskningsdebatten och universitetsvärlden. Nya medieutbildningar har uppstått samtidigt som redan befintliga ämneskonstellationer vidgat sitt fokus. Inga humanistiska eller samhällsliga discipliner som utforskar det moderna samhället kan idag bortse från medieteknologins och masskommunikationens inverkan på kulturen. Forskarnas intresse har emellertid främst riktats mot vissa valda delar av medieutbudet, varvid film och TV blivit föremål för särskilt idoga utgrävningar. Inte minst gäller detta tvåloperor. När denna genre expanderade under 1980-talet växte samtidigt forskarvärldens intresse för populärkultur och analysen av tvåloperans narrativa strukturer blev då en nästan lika utbredd genre bland medieforskare som tvåloperan själv i TV-utbudet. Otaliga böcker och artiklar har författats om Dallas, Dynasty, Falcon Crest och Coronation Street, samt därtill ytterligare några spaltkilometrar om de mest kända deckarserierna.

Idag förefaller samma sak vara på väg att ske med IT. Samtidigt som denna bransch expanderar med buller och bång, vilket inte sällan uppfattas i termer av "IT-revolutionen", ökar också de vetenskapliga insatserna på området. Särskilda sektorsprogram med pengar öronmärkta för IT-forskning inrättas och nya forskningsprojekt inleds. Strax efter millennieskiftet kan man förvänta sig en allt stridare ström av avhandlingar och nyblivna doktorer på området.

Samtidigt som dessa medier uppslukat en stor del av den akademiska uppmärksamheten, tycks andra kommunikationsteknologier kunna passera utan att forskarmajoriteten höjer nämnvärt på ögonbrynen. Som Orvar Löfgren har påpekat har telefonen och radion säkerligen haft ett praktiskt inflytande fullt jämförbart med både TV och IT, utan att för den sakens skull ge upphov

till lika mycket forskning. Stundom dyker det emellertid upp nya avhandlingar även på dessa områden och idéhistorikern Karin Nordbergs *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925–1950* är ett exempel härpå. Nordberg har själv verkat som radiojournalist, för att därefter ägna mediet ett ingående studium. Resultatet har blivit en tegelsten på över 450 sidor med historikerns kärlek till notapparaten, som inalles rymmer inte mindre än 1.668 noter.

Bokens övergripande syfte är "att kartlägga radions utveckling som talat medium med utgångspunkt från dess kunskapsförmedlande roll samt att beskriva den process som kom att forma radions folkbildande uppgift och roll under de första tjugofem åren", som det heter i inledningen (s. 25). Radions barndom sammanföll ju med folkhemsprojektet och dess folkbildarambitioner och den nya tekniken dök lägligt upp som ett redskap för att distribuera de idéer som syftade till att omdana, modernisera och rationalisera samhället. Radion kom att gå "i tåten för ett andligt härnadståg för upplysning och välbefinnande" (s. 14). Sociala ingenjörer, som läkare, professorer, industrimän, arkitekter, socialekonomer, ingenjörer och ämbetsmän, predikade rationalitet och modernisering inför en lyssnande allmänhet. Nordbergs huvudfokus ligger härvid på den för sin tid så karaktäristiska föredragsformen. Radion sände under 1930- och 40-talen omkring 1.000 program om året av föredragstyp och under undersökningsperioden lär man, enligt författarens uppskattningar, ha sänt i runda tal 30.000 dylika monologer.

Boken är uppdelad i tre huvuddelar, som i sin tur är indelade i sammanlagt nio kapitel. I första delen behandlas framväxten av en svensk radioprofil. Nordberg skiljer mellan tre olika radiotraditioner. I USA blev radion framför allt annonsörernas medium med ett reklamfinansierat utbud, inriktat på att "ge folk vad de vill ha", som det brukar heta. I de östeuropeiska staterna kom mediet främst att tas i bruk som ett statligt propagandainstrument och användas för indoktrineringssyften, medan radion i Västeuropa ställdes "i allmänhetens tjänst" (s. 33), som ett medel för folkbildning och folkfostran. Med tanke på mediets föga interaktiva karaktär är det emellertid inte alldeles klart vad som skiljer den folkfostrande från den propagandistiska radion, utöver författarens ordval. Distinktionen mellan de öst- respektive västeuropeiska radiotraditioner förefaller stundtals snarast upphävas av den senare beskrivningen föredragspredikningarna, även om denna tendens kanske inte är helt entydig. Med sina dis-

tinktioner vill Nordberg emellertid poängtera att det är den sociala och kulturella kontexten snarare än tekniken som präglar mediet och denna idé faller inte nödvändigtvis av dylika invändningar.

Nordberg beskriver mycket ingående och detaljerat tureterna kring inrättandet av AB Radiotjänst och det är därvid onekligen källorna som för talan. Via Radiotjänst centraliserades mediet och de lokala stationerna tvingades foga sig. Kampen stod här mellan land och stad, mellan dragspel och symfoniorkestrar och mellan fostran och underhållning. Med radions hjälp skulle landsbygdens flabbiga och kortspelande buskiskultur bekämpas till förmån för mer sofistikerade motsvarigheter. Det var därvid det behärskade småleendet snarare än det okontrollerade gapskrattet som skulle utgöra ledstjärna för underhållningen. Genom centraldirigeringen utvecklades också en riksnorm för hur utbudet skulle låta. Mediet blev i denna mening alltmer nationellt. Eftersom Skellefteborna inte ville höra bråkande skåningar i radion och vice versa kom riksradians mellansvenska hallåmän till slut att föredras av alla.

Författaren beskriver i konkluderande ordalag radion vid denna tid som "ett ämbetsverk eller ett departement" (s. 60) och radiomännen var härvid tjänstemän snarare än journalister. Först mot slutet av 1940-talet "lämnade radion katedern och skolbänken bakom sig" (s. 57) och trädde in i en journalistisk epok, där publiksmaken fick ökat inflytande över utbudet. Trots alla civilisatoriska ambitioner fanns emellertid både politiska radikaler och konservativa som hävdade att radion var ett själlöst buller snarare än en värdefull kultur-spridare. Och när kritikerna anklagade radion för att förföra med "jazzskrammel", "apvrål" och "neger-skrän" (s. 77), var det som vanligt ungdomen som ansågs vara i farozonen. Mot detta vände sig dock optimisterna, som tvärtom betonade det positiva i att radion höll ungdomarna i säkert förvar i hemmet, långt undan gatan och kroglivet.

I avhandlingens andra del diskuteras sedan programmens form. Föredragen hölls inte sällan av professorer och var strikt manusbundna. Skriften hade högre status än det muntliga ordet och radion kom därför att premiera den akademiska retoriken, vilket inte sällan gav utbudet en officiös karaktär. Det vilade en aura kring bokmediet som var svår att bryta och radion uppfattades inte sällan som ett ytligt medium. Då Radiotjänst innehade monopolställning ställdes högre krav på opartiskhet och "objektivitet". Via manuskripten kunde radioledningen också förhandskontrollera budskapet.

Monologformen gynnade ett traderingsideal som innebar ett slags encyklopedisk överföring från auktoritet till lekman och det är säkert ingen slump att radions födelse kronologiskt sammanfallit med expertsamhällets uppkomst.

På 1930-talet slog diskussionsformen emellertid igenom gradvis, även om radiobatterna också länge var manuskriptbaserade. De författades då på förhand och framfördes på ett oanimerat sätt i enlighet med de rådande normerna. När Ture Nerman en gång spontant råkade utbrista "Jätteidealiskt!" utan att ha fått ordet, tillrättavisades han genast av ordföranden: "Inga personliga utfall om jag får be! Doktor Tynell har ordet!" (s. 143). Efterhand som tekniken förbättrades och medgav ambulerande reportageteam och förbättrade inspelnings- och redigeringsmöjligheter uppluckrades dock den folkbildande radions monologiska former. Därtill satsade radioledningen också på att inrätta studiecirkel i anslutning till föredragsserierna för att initiera ett mer aktivt deltagande bland lyssnarna.

Radiotjänst producerade också en del tryckt material som komplement till sändningarna. Dels rörde sig detta om utgivningar av gamla, eller presentationer av nya, föredragsserier, dels utgavs *Röster i Radio*, som 1950 hade hela 160.000 prenumeranter. Denna tidning rymde ett mer informellt tonfall än programmen. Där sippade radions vardagsliv fram; lyssnarna invigdes i det interna smågnabbet, vilket bidrog till att skapa förtrolighet mellan sändar- och mottagarsida. En förbigående fråga här är om inte detta informella tonfall kan sättas i samband med skriftspråkets högre status, som måhända tillät större lättsamhet än talspråket, som ju tvärtom måste närma sig skriften och skruva upp högtidligheten för att framstå som "seriöst".

Den tredje delen ägnas sedan programinnehållet. Härmed tillhandahåller framställningen en överblick över Folkhemmets idévärld, medan radiomediet ibland tenderar att hamna i bakgrunden. Tidens starka hygienism hade förstås ett starkt fäste i radioutbudet och genomsyrade var och varannan föredragsserie. Neologismerna "apparathygien" och "lyssnarhygien" gjorde också insteg i radiolyssnandets kultur, varigenom även kommunikationen i sig hygieniserades. Utöver folkhälsopropaganda gavs föredrag om arbetsliv, ekonomi, astronomi, god svenska, franska revolutionen, ungdomens värld, befolkningsfrågan och mycket annat. Många serier bär ord som "vi", "vår" och "svensk" i sina titlar. Rubriker som "Vår folkförsörjning", "Våra barn i skolåldern", "Vi och våra barn", "Vi och vårt arbete", "Vi

ser på filmen”, ”Ett tryggare Sverige” och ”Den svenska jorden” reflekterar på ett signifikant sätt folkhemstidens starka samförståndsanda.

De stränga anständighetsnormerna som beskar radioutbudet i högre grad än tidningarna syns i de protestbrev som radion ibland gav upphov till. Lyssnare upprördes av enstaka svordomar i radiopjäserna och av föredrag kring teman som socialism och esperanto. Ämnen som inrikespolitik och arbetsliv var potentiellt heta potatisar att hantera med yttersta varsamhet. Den allra mest uppmärksammade av radions satsningar var Ludvig Nordströms serie om Lort-Sverige. Med sin samhällskritiska ton och ovilja att skönmåla orsakade den inledningsvis skandal. Efterhand lade sig dock uppståndelsen och Nordberg betecknar serien som ett genombrott för en mer ”subjektiv” reportageform.

Ett av kapitlen i den tredje delen bär rubriken ”Husmodernismen” och behandlar könsaspekter mer ingående. Eftersom många kvinnor arbetade i hemmet utgjorde de också en majoritet av lyssnarna. I början gjordes husmorsprogrammen av män, som t.ex. Bullen Berglund. Detta ledde emellertid till påtryckningar från kvinnohåll. Exempelvis ansåg man på Fredrika Bremer-förbundet att kvinnornas ”specifika särart” krävde kvinnliga radiotalare. Trots att vissa män uppfattade denna tanke som ”barock” ökade kvinnorepresentationen i radion. Det gick emellertid trögt till en början. Försök med kvinnliga hallåor 1929 väckte lyssnarstorm. ”Bort med kärringen!” och ”Skjut kossan!” stod det i lyssnarbrevet och den kvinnliga hallåan gav upp efter 14 dagar. 1938 gjordes försök med kvinnliga nyhetsuppläsare, varvid en kvinnlig lyssnare i stormen upprördes över det opassande i att kvinnor talade offentligt om krig och dylikt otyg. Kvinnorna vann trots svårigheterna mark i radiomediet och Nordberg tillskriver dem en central roll vad det gäller att bryta mediets auktoritära karaktär. De fäste större vikt vid läsarbrevet och bröt därför mark för en mer dialogisk kommunikationsform.

Sammanfattningsvis kan boken sägas rymma en hel del att roas åt. Tidsandan genomsyrar hela tiden framställningen, exemplen är ofta både träffsäkra och komiska och verkets lättillgänglighet kan bana vägen för lekmanläsare. Det sistnämnda riskerar emellertid också att väcka en viss otålighet hos den akademiske läsaren. Det stundtals mycket konkreta och empiriskt deskriptiva tonfallet kan emellanåt komma framställningen att te sig något trivial, även om denna tendens mildras något i den avslutande diskussionen. Här skulle man därför kunna efterlysa en hårdare problematisering av studieobjektet. Författaren berättar i förordet att manuskriptet för en tid sedan fyllt över tusen sidor: ”Man kan utan överdrift säga att källorna kom till tals. Det var som om jag fortfarande stack fram mikrofonen, var den fyndiga kommentaren från min handledare som syftade på min yrkesroll som journalist” (s. 9). Kanske hade boken vunnit på ännu hårdare nedskärningar. Man kan i varje fall få intrycket att idéerna ibland inte riktigt räckt till för att fylla ut hela den digra volymen.

Författarens empiriska sinnelag har också lämnat ganska obetydligt utrymme för medieteoretiska överväganden. Även om internationella storfräsare som Marshall McLuhan och Joshua Meyrowitz samt därtill också Nordbergs norske kollega Trond Berg Eriksen figurerar i litteraturlistan är deras verk omnämnda snarare än tillämpade i avhandlingen. McLuhan och Benedict Anderson har ju annars framhållit ett samband mellan tryckta medier och nationalism, medan den förre också velat sätta de elektroniska medierna i förbindelse med globaliseringen. Vilken roll kan radion tänkas spela härvidlag? Då bokens fokus främst ligger på radions utbud och mindre på dess praktiska effekter lämnas med andra ord plats för fler analytiska spekulationer rörande radions roll i det moderna samhället. Men å andra sidan föreligger nu ett standardverk att utgå ifrån, vilket kommer att underlätta sådana intellektuella utflykter.

Fredrik Schoug, Lund